DIMITRIE CANTEMIR, THE CULTURE SPHERE

Rareș Șopterean
PhD. Student, „Petru Maior" University of Tîrgu-Mureș

Abstract:Dimitrie Cantemir's cultural model, the one he had formed, was based on Greek-Latin antiquity and oriental culture. The traditional Romanian place, its belonging to the universal culture was firmly embedded in this whole ensemble. Throughout his work Cantemir has added information from various Western, especially Italian and French models of humanism. We need to clearly spell out the Western Asian descent of this Orient specialist.Cantemir represents in our history the image of a creator of cultural complexes, a totally medieval scientist. For these special qualities he was and is appreciated as one of the founding personalities of the nation and spirituality.

Keywords: cultural, universal, medieval, sfere, history

Dacă dorim să înfățișăm un tablou al cugetării, al științei și literelor românești în faza de trecere de la evul de mijloc la cel modern prin opera unui singur cărturar întru totulreprezentativ ne vom opri fără ezitare la Dimitrie Cantemir. În scrierile sale se află rezumate ideile majore ale predecesorilor, o aleasă expresie românească, registrul larg al gândirii europene și orientale, culorile vii ale înțelepciunii populare, afirmarea limpede a noilor idealuri românești și prefigurarea celor mai multe din științele noastre moderne sociale și umane[1].

Spațiul românesc al sfârșitului de secol șaptesprezece și început de secol optsprezece rămâne însă conectat în măsură covârșitoare la lumea Orientului Apropiat și a fostului Bizanț. Este edificator faptul că o serie de patriarhi ai Ierusalimului sau Constantinopolului a înființat tipografii la Iași și București (mai ales Dositei), au scris despre țările române sau pur și simplu personalități politice și culturale formate în lumea orientalo-bizantină au publicat lucrări[2] menite să impună standardul cultural al acestui spațiu (Constantin Duca a scris filosofie, Nicolae Mavrocordat a publicat dialoguri în stil platonic și a editat autori greco-bizantini). O recucerire a Occidentului poate fi remarcată și pe această cale ocolită. Așa de pildă Hrisant Notara studiase în Italia și la Paris, Ieremia Cacavela la Viena, Leipzig și Cambridge, Alexandru Mavrocordat la Patova[3] etc. Accentul preponderent al activității acestor personalități culturale rămâne cel polemic: Orientul ortodox e opus Occidentului catolic. Ambiția de a menține în Balcani și mai departe supremația spiritului bizantin, adică ortodox în fața avansului spre est a spiritului european a fost receptată de tânărul Cantemir la justa ei valoare. El citează lucrările acestor autori creștini nu doar în lucrările din tinerețe, ci și în cele de maturitate[4].

Pentru formarea unei personalități culturale și politice nu faptul biografic în sine are importanță, cât are capacitatea de a stabili conexiuni între evenimentele trecute și prezente, de a prevedea desfășurarea celor viitoare. În acest scop trebuie educată o capacitate specială a spiritului, bazată pe o mare mobilitate și pe reacția promptă. Acestă capacitate se formează nu atât în procesul propriu-zis de învățare sau nu numai, cât în practica propriu-zisă[5].

---

[1] *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir,* Editura Academiei RSR, 1974, p. 61.
[2] Ecaterina Țarălungă, *Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret,* Editura Minerva, București, 1989, p. 5.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 45.
[5] *Ibidem*, p. 54.

BDD-A27481 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:09 UTC)

Când Dimitrie Cantemir s-a născut, la 26 octombrie 1673, tatăl său avea 59 de ani. Ana Bantăș, mama sa, era cea de-a treia soție a vârstnicului tată. Aparținea unei familii boierești și se înrudea, prin doamna Anastasia, soția lui Duca vodă, cu una din familiile domnitoare ale Moldovei. Constantin Cantemir considera că trebuie să le asigure fiilor săi Antioh și Dimitrie cea mai bună educație. Dascălul Ieremia Cacavela, cel care l-a învățat carte pe Dimitrie, a contribuit la ridicarea nivelului și calității informației culturale, producând un viraj spectaculos de la cultura slavo-bizantină de care ar fi avut parte fiul de domn în virtutea tradiției moldovenești a secolului al XVI-lea, spre umanismul de tip european.

Academia Patriarhiei din Constantinopol era cea mai înaltă formă de învățământ a creștinătății orientale[6]. Ea păstra tradițiile fostului Bizanț, ambiția de a educa la o înălțime egală cu cea a înaltelor școli ale creștinătății occidentale, de a folosi forme de învățământ egale cu ale fostului Imperiu Roman de Apus. La acestă Academie s-au format Petru Movilă, mitropolitul Kievului, Alexandru Mavrocordat, Exaporitul și fiii săi Nicolae și Ion, Constantin Duca, Constantin Cantacuzino Stolnicul, Dimitrie Cantemir. Apoi Antoniu și Spandoniu, filosofi, Iacomiu, specialist în gramatică, de la care Cantemir a deprins elementele filosofiei, Sevastus, teolog, specialist în controversa dintre Biserica greacă și latină[7], Alexandru Mavrocordat[8], mare dragoman al Porții, Meletie, arhiepiscop de Arta și Atena, geograf, reputat autor al unei *Geografii universale*[9]. Tânărul Dimitrie Cantemir nu numai că era un mediu absorbant pentru cunoștințele transmise de maeștrii săi, dar avea să încerce, mai târziu, să implice numele Moldovei în această mare arie culturală[10].

Modelul cultural al lui Dimitrie Cantemir, cel după care se formase, era unul bazat pe antichitatea greco-latină și pe cultura orientală. Locul tradiției românești, apartenența sa la cultura universală erau ferm încadrate în tot acest ansamblu. Pe parcursul activității sale Cantemir i-a adăugat informații provenite din diverse modele ale umanismului, occidental, îndeosebi italian și francez. Trebuie precizată în chip explicit aspirația spre Occident a acestui specialist în Orient. Intuia că, așa cum trecutul aparținuse Orientului, viitorul aparținea Europei. Aflat în zona mediană a Balcanilor, în spațiul tuturor întâmplărilor posibile, dar și al tuturor rupturilor, Dimitrie Cantemir, care n-a avut decât puțin șansa să trăiască marea istorie, ca și pe aceea a poporului său, în sensul plenar al desfășurării sale, s-a revanșat scriind. A acoperit mai multe zone ale cunoșterii, unele dintre ele considerate de vârf atunci ca și acum[11].

Dimitrie Cantemir a trăit o adevărată *dramă intelectuală,* „fiind stânjenit de dogmatismul ortodoxismului de tradiție bizantină, ca și de atmosfera prăfuită a sferei greco-slave, din care provenea și unde se formase”[12]. Umanismul enciclopedist moldovean, continuă autorul, „întrunește, îmbinate, caracterele a două tipuri de civilizație” – Orientală și Occidentală, în timp ce domnul Moldovei „vrând să dovedească latinitatea noastră (cf. *Descriptio Moldaviae și Hronicul*), neagă tradiția slavo-bizantină în practica domnească a ideologului. Orientarea finală este hotărât apuseană; drumul său, din Stambulul diplomatului până în Rusia occidentalizatului Petru cel Mare, reprezintă liniamentul biografic al evoluției sale de gândire”[13]. *Istoria ieroglifică* reflectă acest timp de răscruce și această dramă intelectuală, de care e marcat atunci spiritul și mentalitate balcanică, proiectate pe două planuri diametral

[6]*Ibidem,* p. 55.
[7]*Ibidem,* p. 56.
[8] Alexandru Mavrocordat (1641-1709) a fost mare dragoman al Porții. Grec, educat în Italia, a scris un tratat despre circulația sangvină periferică la om. A fost profesor la Academia Patriarhiei din Constantinopol unde a fost elev, între alții, Dimitrie Cantemir. Alexandru Mavrocordat preda filosofia, gramatica și retorica. A fost doctor în medicină și filosofie.
[9] Ecaterina Țarălungă, *op. cit.,* p. 56.
[10]*Ibidem.*
[11]*Ibidem,* p. 67.
[12] Muthu Mircea, *Balcanismul literar românesc,* l, Etapele istorice ale conceptului, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 44.
[13]*Ibidem,* p. 49.

BDD-A27481 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:09 UTC)

opuse: cel deschis şi orientat spre progres, cultură şi civilizaţie, şi cel duplicitar şi cufundat în întunericul începuturilor rudimentare. *Feericul* alternează, în această lume, cu *burlescul*.

„*Divanul sau Gâlceava înţeleptului cu lumea* poartă amprenta vizibilă a interferenţelor şi contactelor interculturale la frontiera Orient-Occident. „Din această operă – scria academicianul Virgil Cândea – aflăm care era atunci primul inventar al cunoştinţelor sale: limbi străine, lecturi persane, greceşti, moldoveneşti şi latine, religioase şi laice. Aici ne dezvăluie modul său de a vedea lumea, omul, raportul dintre macro şi microcosmos, oroarea sa pentru arivismul social al feudalilor hrăpăreţi, atitudinea sa rezervată faţă de asceză şi favorabilă vieţii laice.

O adevărată comoară de înţelepciune, *Divanul* rămâne şi astăzi un izvor nesecat estetico-artistic şi etico-moral în istoria spiritualităţii noastre.

„În general, scrierea lui Dimitrie Cantemir vădeşte libertatea sa faţă de izvoare. Este atitudinea obişnuită a gânditorului umanist, bucuros că ideile sale găsiseră la alţi autori o exprimare fericită, pe care o adoptă fără rezerve. Ceea ce împrumută un asemenea autor reprezintă deci propria gândire. Aceasta ne permite să afirmăm că, indiferent cât de mare este aportul străin în *Divanul*, opera însăşi reprezintă în forma sa ultimă o creaţie exclusivă a lui Cantemir, înfăţişând un studiu propriu de formaţie filosofică, etică şi literară”[14]. Vasile Coroban opinează întemeiat: „*Divanul* lui Cantemir se prezintă ca o operă unică în felul ei în literatura moldovenească. E o lucrare îndrăzneaţă de tratare a temelor morale în plan teoretic, lucru nemaiîntâlnit până la dânsul nu numai în Moldova, ci şi în ţările din această parte a lumii”[15].

Tema disputei dialogate dintre suflet şi trup, cu triumful final al sufletului, este familiară întregului orient grecesc şi o găsim mereu exploatată, foarte devreme, dar şi foarte aproape de timpul lui Cantemir[16].

În cazul literaturii noastre vechi, Divanul este prima carte de atitudine filozofică, de pedagogie ortodoxă. Este o carte de cugetare, înscriindu-se alături de *Răspunsul* lui Varlaam, de *Viaţa lumii* a lui Miron Costin şi de *Didahiile* lui Antim Ivireanul, în rândul cărţilor originale ale culturii noastre feudale. Prima carte a lui Dimitrie Cantemir, *Divanul*, rămâne importantă în primul rând prin conţinutul ei. Este o carte de gândire proprie, cu influenţe clasice, cu încercarea de a reforma limba literară prin creare de cuvinte noi şi prin schimbarea topicei frazei[17].

Istoria ieroglifică cuprinde, în timp, 17 ani din istoria Ţării Moldovei şi a Ţării Munteneşti, începând cu anul 1688 – anul înscăunării la domnie a lui Constantin Brâncoveanu - şi terminând cu anul 1705, cea de a doua domnie a lui Antioh, fratele mai mare a lui Dimitrie Cantemir. Întreaga fabulaţie a scrierii însă e una de roman satiric social, şi nu de relatare cronologică şi documentară a faptelor reale istorice propriu-zise[18].

Istoria ieroglifică, ca şi întreg scrisul lui Dimitrie Cantemir, e marcată de cultura şi tradiţiile Orientului şi Occidentului, dar fără a fi neglijate cele ale propriului popor, chiar dacă circa două decenii din anii adolescenţei şi tinereţii sale s-a văzut obligat să-i petreacă în capitala Imperiului Otoman.

Hronicul este ultima scriere a lui Dimitrie Cantemir. Planul ei cuprindea istoria românilor de la origini până în vremea autorului. Două dintre ideile acestei cărţi sunt preluate de istoriografia de azi: una priveşte continuitatea poporului român în Dacia, iar a doua se referă la ideea despre viaţa neîntreruptă a românilor pe *întrega Dacie*, nu numai în regiunile muntoase[19]. Dimitrie Cantemir credea că istoria unui popor, trebuie să împrumute forma

[14] Dimitrie Cantemir, l, *Opere,* Bucureşti, p. 38-39.
[15] Vasile Coroban, *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist,* Chişinău, 2003, p. 164.
[16] Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir,* Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1964, p. 117.
[17] I. D. Lăudat, *Dimitrie Cantemir: viaţa şi opera,* Editura Junimea, 1973, p. 65.
[18] *Dinastia Cantemireştilor,* acad. Andrei Eşanu, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Editura Ştiinţa, 2008, p. 379.
[19] *Ibidem,* p. 195.

BDD-A27481 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:09 UTC)

expunerii cronologice[20]. De aceea, istoria trebuie să înceapă cu expunerea originii lui, de la colonizarea Daciei de către romani pe timpul lui Traian, urmărind în continuare desfășurarea evenimentelor în ordine cronologică. De aici, denumirea de *Hronicul vechimii romano-moldovlahilor*.

Cu toate că *Hronicul* este o operă cu caracter științific prin subiectul propus, prin demonstrațiile din el, totuși, de multe ori în paginile cărții apar și procedee de compoziție specifice scriitorului.

Stela Toma remarcă faptul că „Hronicul nu este o lucrare beletristică, dar nu este nici un tratat de istorie impersonal sobru lipsit cu totul de ornamente expresive; retorica, pe care și-o propusese Cantemir drept exercițiu în *Istoria ieroglifică*, se dovedește a fi devenit cutumiară în ultima sa scriere. Așa se face că *Hronicul*, complex << dotat >> cu informație, beneficiază complementar de participarea efectivă a autorului, precum și de atractivitatea << conferită >> de *ars bene dicendi*, însușiri ce-l destinează, aproape în egală măsură specialiștilor istorici dar și literaților”[21].

Descrierea Moldovei, este un studiu științific despre istoria, cultura, tradițiile populare, arta și spiritualitatea moldovenilor, împreună cu toate celelalte lucrări de filosofie, istorie, etnologie, sociologie, psihologie, etc., scrise și tipărite în limbile greacă și latină, formează un cu totul alt compartiment al moștenirii spirituale cantemiriene – acela al gânditorului și savantului de dimensiuni intercontinentale și intercultural – civilizaționale. Autorul indică destinatarul ostenelilor sale, „în slava și folosința moldovenescului niam” sau – ce-i, în fond, același lucru – „a provoslavnicului moldovenescului nărod”[22].

Descrierea Moldovei are o deosebită *valoare literară* prin patosul cu care Dimitrie Cantemir scoate în evidență frumusețea locurilor, varietatea bogățiilor, vitejia moldovenilor pe câmpurile de luptă, compasiunea pentru sărmanii țărani, cărora stăpânirea le pune atâtea biruri încât de mirare este cum își mai pot duce viața.

Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago (Imaginea științei sacre care nu se poate zugrăvi) a fost scrisă în anul 1700, la Constantinopol, în timpul primei domnii a fratelui său Antioh. Ideologic, cartea poartă încă pecetea influențelor dascălului său rămas în Moldova, Ieremia Cacavela. *Imaginea științei sacre* este apreciată ca una dintre primele scrieri filozofice în cultura românească prin problemele pe care le ridică, cu toate că rezolvarea acestora nu depășește concepția teologică a vremii.

Logica, o lucrare de filozofie a lui Dimitrie Cantemir, pare a fi alcătuită cu scopuri didactice. Este scrisă în limba latină și poartă titlul: Compendiolum universae logices institutionis[23]. *Comparată* cu tratatele de logică scolastice, anterioare, *Logica* lui Dimitrie Cantemir nu se deosebește de ele, decât prin faptul că aici materia este simplificată în vederea prezentării ei unor oameni care se inițiau în acest domeniu[24]. Ideea că filozofia și știința pot înălța pe om este demnă de subliniat, ea prefigurând pe savantul de mai târziu. Apreciind cultura antichității, el se revelează încă de pe acum ca un umanist[25].

Istoria Imperiului Otoman, scrisă în limba latină, se intitulează: Incrementa atque decrementa aulae othomanicae. Cantemir și-a început scrierea în anul 1714 și a terminat-o în preajma anului 1716. Ultimul eveniment istoric menționat, este lupta dintre turci și austrieci la Peterwaradin, din 3 august 1716[26]. În scrierea sa, autorul urmărește, în ordine cronologică, șirul împăraților turci, arătând luptele acestora și terminând fiecare domnie cu o caracterizare a sultanului respectiv.

[20] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir: viața și opera*, Editura Academiei RPR, București, 1958, p. 227.
[21] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 838.
[22] *Ibidem*, p. 380.
[23] I. D. Lăudat, *op. cit.*, p. 74.
[24] *Ibidem*, p. 76.
[25] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 63.
[26] I. D. Lăudat, *op. cit.*, p. 130.

BDD-A27481 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:09 UTC)

De muro Caucaseo (Despre zidul Caucazului) se poate adăuga la lucrările de orientalistică. Este o scrisoare publicată de T. S. Bayer, profesor la Academia din Petersburg, în Comentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae[27]. Profesorul, a adăugat la datele găsite în lucrarea lui Cantemir altele culese de el, dar de mai mică importanță. În 1722, cu ocazia razboiului cu Perșii, Dimitrie Cantemir îl însoțește pe Petru cel Mare ca specialist în chestiunile musulmane, având atribuția să redacteze proclamații către triburile din acele regiuni. După cucerirea orașului Derbent și a regiunilor înconjurătoare, Dimitrie Cantemir este tentat să cunoască de aproape zidul caucazian. El a cules date despre triburile, provinciile, orașele de pe coasta apuseană a Mării Caspice. Așa a luat naștere lucrarea lui Cantemir. În notele rămase de la el sunt descrise moschei, morminte, palate, reproduce inscripții, figuri alegorice din desenele găsite pe monumentele respective. Cele mai multe note de acest fel privesc orașul Derbent[28]. Cantemir și-a făcut însemnările în limba latină.

Loca obscura in Catechisi face parte din lucrările cu caracter religios și reprezintă atitudinea lui Cantemir față de discuțiile religioase ale vremii, din Rusia.

Petru cel Mare a privit cu interes lucrarea lui principelui moldovean, căci țarul, el însuși un credincios al bisericii ortodoxe, voia să se servească de autoritatea bisericii pentru ridicarea culturii în Rusia și pentru ca ea să îl ajute în centralizarea puterii monarhice. Pentru aceasta, voia să aibă o biserică cu o doctrină necontestată de nimeni din sânul ei[29].

Dimitrie Cantemir, în istoria culturii românești din epoca feudală, ocupă un loc foarte însemnat prin varietatea operei sale și prin conținutul ei astfel:

Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul (Iași 1698) cu toate că în esență este o carte teologică, reprezintă o poziție înaintată prin unele elemente de pedagogie și de filozofie pe care le conține[30].

Istoria ieroglifică (1705) se carcterizează printr-o treptată eliberare de preceptele religioase. Este o scriere de tranziție între *Divan* – carte de factură religioasă - și scrierile de mai târziu, de natură istorico-geografică, cu vădite tendințe realiste[31].

Istoria Imperiului Otoman (1714-1716) cuprinde date referitoare nu numai la războaieleotomane de expansiune, ci și date cu privire la instituțiile și cultura turcească.

Sistema religiei mahomedane(1722) carte scrisă în rusește, cuprinde bogate date privitoare la instituțiile mahomedane și la viața spirituală și materială a acestor popoare.

Descrierea Moldovei, alcătuită între anii 1714-1716, este valoroasă pentru datele geografice și etnografice descrise.

Hronicul vechimii romano-moldovlahilor (1717) este importantă în cadrul istoriografiei vremii fiind cea mai documentată lucrare din acest domeniu[32], făcând trecerea de la cronică la istorie prin analiza critică a izvoarelor istorice, cât și prin prelucrarea lor într-un mod personal.

Atât *Descrierea Moldovei* cât și *Hronicul* au fost redactate în limba latină. Dragostea pentru această limbă reprezintă un alt aspect al umanismului său. Ea arată admirația lui față de cultura și limbile antichității greco-latine[33].

Din întreaga operă a lui Dimitrie Cantemir se vede și un alt ideal umanist: pasiunea pentru domenii de cunoaștere variate: teologie, istorie, filozofie, geografie, amator al variatelor arte: arhitectura, poezia, muzica.

[27] *Ibidem*, p. 209.
[28] *Ibidem*, p. 210.
[29] *Ibidem*, p. 211.
[30] *Ibidem*, p. 212.
[31] *Ibidem*, p. 213.
[32] *Ibidem*, p. 214.
[33] *Ibidem*.

BDD-A27481 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:09 UTC)

Întreaga operă a lui Cantemir este străbătută de spirit umanist. Nu numai faptul că scrie cărți întregi în latinește și în grecește, că subliniază originea romană a poporului îl așază în rândul umaniștilor. În special conceptul de civilizație este în opera lui Cantemir cel umanist[34].

Dimitrie Cantemir,a fost un mare compozitor, instrumentist și pedagog. Există uneori, în activitatea de ansamblu a unei personalități creatoare, demersuri care marchează începuturile, coline singuratice părăsite apoi de pașii celui pornit în marea aventură a cunoașterii[35]. Acesta este cazul muzicii în existența creatoare a lui Dimitrie Cantemir. Fiind un reprezentant de vază al umanismului renascentist, el a întrunit în formația sa intelectuală o pronunțată vocație artistică. Dotat cu potența intelectuală proprie geniului, Cantemir s-a manifestat cu brio în majoritatea ramurilor culturii muzicale a epocii: componistică, muzicologie, estetică muzicală, interpretare instrumentală, acustică muzicală, organologie, etnografie muzicală și pedagogie muzicală[36].

Muzica a ocupat un loc de cinste în familia Cantemir. Familia Cantemir a creat frumosul sub diferite forme, evidențiindu-se, în primul rând, predilecția pentru muzică și artele plastice.

Climatul spiritual, în care este educat Dimitrie Cantemir, a fost unul benefic pentru afirmarea-i ulterioară inclusiv pe segmentul artei sonore. Instruit într-un mediu ales, Dimitrie Cantemir continuă tradiția neamului, pentru că și în propria familie educația și instruirea vor constitui „o necesitate și un element indispensabil al vieții cotidiene”[37].

Alături destudiile fundamentale, înclinațiile muzicale, Cantemir a avut și o activitate importantă de plastician. *Activitatea de plastician* a lui Dimitrie Cantemir cuprinde o serie de desene cu caracter simbolic sau doar artistic, ca și inluminurifăcute pentru ilustrarea cărților sau hărților sale. Prima lucrare *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea*, publicată în românește și grecește de autor la Iași, conține două desene: stema Moldovei și reprezentarea Lumii și a Înțeleptului.

Problemele cele mai importante pe care le-au pus dintotdeauna muzica și arta plastică au fost acelea de rezolvare spirituală și emoțională ale sugestiilor spațiului și timpului de răspuns uman dat acestor două dimensiuni care-l transced. Marile stiluri ale culturii au avut înfățișări diferite unul de altul – pe de o parte în muzică, pe de alta în plastică - și din pricina modalităților diferite în care soluționau chestiunea relației dintre om pe de o parte, spațiu și timp, pe de alta[38].

Privind din această perspectivă activitatea de muzician și de plastician a lui Cantemir, complement al întregii sale activități creatoare, indică unitatea profundă a ființei interioare care a fost principele Cantemir.

Plasticianul Dimitrie Cantemir și-a fost lui însuși mai puțin vizibil decât muzicianul. În timp ce muzicianul s-a autoanalizat prin teoria sa muzicală, și-a găsit traseele spirituale și emoționale, a intrat în rezonanță cu lumea, plasticianul s-a considerat, până aproape de sfârșitul carierei, un auxiliar al creatorului. Abia târziu, spre sfârșitul vieții, după ce toate celelalte experiențe legate de problema spațiului – inclusiv experiența politică – fuseseră traversate, Cantemir a făcut marea descoperire asupra felului cum trebuie raporatat omul la acest obiectiv. A proiectat un drum de legătură, de la spațiul simbolic al artei plastice ca semn al reabilității la spațiul geografic real și de la el la spațiul istoric. Regăsirea acestei dimensiuni fundamentale a spiritului cantemirian – timpul – pe coordonatele spațiului real rămâne marele câștig al desenului cantemirian[39].

În lucrările sale, Cantemir face o serie de referiri la procedurile învățământului judecat comparativ, după paradigma cunoscută în tot demersul cultural cantemirian: Orient/Occident.

[34]*Dinastia Cantemireștilor, op. cit.,* p. 439.
[35] Ecaterina Țarălungă, *op. cit.,* p. 262.
[36]*Dinastia Cantemireștilor, op. cit*., p. 389.
[37]*Ibidem*.
[38]*Ibidem,* p. 310.
[39]*Ibidem,* p. 312.

BDD-A27481 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:09 UTC)

În mai multe puncte ale *Sistemului religiei* Cantemir ne dă de înțeles că s-ar fi ocupat, în această lucrare anunțată și nefinalizată din cauza morții sale premature, de procesul de educație în Imperiu ca unul dintre factorii definitorii ai succeselor pe care le-a repurtat în lume. Problema culturii ca problemă esențială a impunerii în universalitate a unui popor este astfel pentru prima oară abordată de un cercetător român[40].

Chestiunea culturii orientale văzută prin prisma învățământului e adâncită de Cantemir prin analiza structurilor sale organizatorice, adică a procesului formativ propriu zis. El menționează de pildă că atât fetele cât și băieții mergeau la școală de la cinci ani. În ce privește retribuirea profesorilor și fixarea pe post, sensul politic al sistemului este pentru Cantemir limpede. În această direcție el considera că europenii pot căpăta un avans considerabil nu doar preluând și perfecționând structurile lumii orientale, ci insistând asupra acelora care nu erau atât de mult cinstite acolo: științele practice[41].

În *Descrierea Moldovei*, Cantemir face referiri la faptul că boierimii îi revine datoria de a impune și un standard cultural cult. Vasile Lupu este lăudat pentru că „a adus chiar și o tipografie grecească și moldovenească poruncind să se tipărească cărți bisericești și pravile, ceea ce a avut ca urmare ca mai întîi să se citească în limba țării evanghelia și apostolul și apoi toată liturghia[42]. Remarca lui Cantemir se referă la introducerea limbii naționale în biserică, ceea ce considera a fi un început bun pentru ridicarea nivelului cultural al țării, început venit, cum i se părea firesc, din inițiativa domnească, laică și nu religioasă. Pe lângă aceasta, introducerea unei limbi de cultură – greaca – avea pentru el semnificația renașterii literelor române care foloseau haina de împrumut a alfabetului slavon[43].

Dimitrie Cantemir a aparținut acelui veac de început în aventura formării conștiinței moderne. Morfologia spiritului cantemirian concentrează formele simbolice prin care el a înțeles lumea, a transmis contemporanilor și posterității un mesaj despre înfățișările ei. Aceste forme, acele zone ale cunoașterii pe care le-a abordat, i-au permis să se implementeze cu propriul spirit în lumea veacului său grație unor metodologii diversificate pentru fiecare domeniu de care s-a ocupat, al artei sau al științei.

Cantemir reprezintă în istoria noastră imaginea unui creator de cultură complexă, a omului de știință medieval total. Pentru aceste calități deosebite el a fost și rămâne apreciat drept una din personalitățile fondatoare ale neamului și spiritualității lui.

Complexul și multidimensionalul Dimitrie Cantemir continuă să rămână un miracol în cultura noastră, în multe privințe nedesțelenit și neasimilat. Pentru a-l înțelege, e nevoie *să te înalți* la nivelul vastelor lui cunoștințe și preocupări, ceea ce nu îi este dat fiecăruia să atingă un atare nivel. Apoi, pentru a-i aprecia virtuțile și meritele deosebite în timp și spațiu, trebuie *să cobori* în realitățile unei lumi care demult s-a consacrat, plin de virtuți, dar și de păcate, prezent pe care îl traversăm cu toții[44].

Renașterea și Dimitrie Cantemir. În opinia lui Andrei Oțetea, noțiunea de *umanism* „are două înțelesuri distincte; pe de o parte cuprinde ideea unei educații care-și propune să realizeze idealul de om desăvârșit, iar pe de altă parte înseamnă orientarea studiilor într-o anumită direcție, spre Antichitatea clasică, în care tipul omului ideal s-a realizat mai complet. Ideea de *humanitas*, care stă la baza acestei concepții, se completează deci prin credința că idealul despre om s-a realizat o singură dată deplin și, prin urmare, Antichitatea e singurul izvor din care trebuie să se inspire orice sistem de educație rațională. Umanism și clasicism sunt sinonime. Arta, literatura, știința și limbile greco – latine sunt exptresia integral, clasică (desăvârșită), a culturii umane”[45].

[40] Ecaterina Țarălungă, *op. cit.*, p. 177.
[41] *Ibidem*.
[42] *Ibidem*, p. 178.
[43] *Ibidem*.
[44] *Dinastia Cantemireștilor, op. cit*., p. 441.
[45] Andrei Oțetea , *Renașterea,* București, 1964, p. 238.

BDD-A27481 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:09 UTC)

Originea și latinitatea neamului, lupta împotriva oligarhiei feudale pentru instaurarea unei monarhii ereditare, prețuirea și valoarea inestimabilă a omului ca individ în opera lui Dimitrie Cantemir din teoriile și practicile umanismului se trag[46].

Întreaga operă a lui Dimitrie Cantemir este străbătută de spirit umanist. Multiplicitatea preocupărilor științifice și artistice pe care le reflectă în operele lui, legătura organică între toate strădaniile creatoare ale omului, este caracteristică pentru umanism. În special, conceptul de civilizație este în opera lui Cantemir cel umanist.

Dimitrie Cantemir apare drept un mare cugetător social, numele lui fiind înscris, alături de numele altor personalități celebre, pe frontispiciul mănăstirii Sainte-Genevieve, transformată în timpul Marii Revoluții Franceze din 1789 – 1794 în bibliotecă[47].

BIBLIOGRAPHY

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei,* Editura Ion Creangă, București, 1978

Cantemir, Dimitrie, *Divanul sau Gîlceava înțeleptului cu lumea,* Editura Minerva, București, 1990

Cantemir, Dimitrie, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor,* text ales și stabilit, prefață și note de Stela Toma, Editura Albatros, București, 1991

Cantemir, Dimitrie, *Istoria Ieroglifică în douăsprezece părți împărțită, aşijderea cu 700 de sentenții frumos împodobită, iară la sfârşit cu a numerelor străine tâlcuitoare scară*, text tâlcuit și adversaria de G. Pienescu, prefață de Dan Horia Mazilu,București, Editura Gramar, 2008

Dimitrie Cantemir, în Opere Complete, VIII, Ediție critică publicată sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Editura Academia R.S.R., București, 1987

Dimitrie Cantemir, *Opere Complete*, I, București, 2003

I. BIBLIOGRAFIA CRITICĂ SPECIALĂ:

300 de ani de la naşterea lui Dimitrie Cantemir, Ed. Academiei RSR, 1974

Bădărău, Dan, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir,* Editura Academiei RPR, București, 1964

Coroban, Vasile, *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist,* Chișinău, 2003

Dinastia Cantemireştilor, acad. Andrei Eșanu, Academia de Științe a Moldovei, Editura Știința, 2008, p. 379

Lăudat, Iordan Datcu, *Dimitrie Cantemir: viața și opera,* Editura Junimea, 1973

Panaitescu, P. P., *Dimitrie Cantemir: viața și opera*, București, 1958

Țarălungă, Ecaterina, *Dimitrie Cantemir, Contribuții documentare la un portret,* Editura Minerva, București, 1989

II. BIBLIOGRAFIE DE INTERES GENERAL:

Muthu, Mircea, *Balcanismul literar românesc,* l, Etapele istorice ale conceptului, Cluj – Napoca, 2002

Oțetea, Andrei, *Renașterea,* București, 1964

Zamfirescu, Dan, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981.

[46]*Dinastia Cantemireştilor, op. cit.,* p. 438.
[47]*Ibidem,* p. 439..

BDD-A27481 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:09 UTC)